

De sociale constructie van Amsterdam

*Toerisme en lokale vertogen in de stedelijke ruimte**

Heidi Dahles**

“L’acte de marcher est au système urbain ce que l’énonciation (le *speech act*) est à la langue (...)”. (Michel de Certeau, *L’invention du quotidien* I, 148)

1. Inleiding

“In Amsterdam there are holes in the wall for everybody”, constateert Ulf Hannerz die een maand lang in de hoofdstad gewoond en gewerkt heeft.¹ Zoals veel bezoekers is Hannerz gefascineerd door het spektakel van de pretstad, de grote culturele diversiteit, het bonte palet van leefstijlen, het overvloedige aanbod van vermaak, winkels, theaters, terrassen en café’s. Amsterdam is een plaats om rond te slenteren en je te vergapen aan de bloeiende *homo-scene*, de veel-belopen wallen, de bedrijvigheid rond de coffeeshops, het exotische assortiment van de talrijke etnische winkels, de chique kantoorgebouwen waar, achter koele façades, transnationale ondernemingen, banken en consulaten gevestigd zijn, het onvermoeibare nachtleven, het druk bevolkte Nationale Monument dat zijn aantrekkingskracht op jongeren uit heel Europa nog niet ingeboet heeft, de kakofonie van wereldmuziek, tramgerinkel en straatorgelgedreun op het Stationsplein.

Naast de immigranten, jongeren en transnationale ondernemingen, draagt ook het toerisme bij aan het imago van Amsterdam als wereldstad. Amsterdam is een van de grootste toeristische trekpleisters onder de Europese steden. Terwijl het massatoerisme zich vooral binnen de grachtengordel afspeelt, vormt heel de stad een scène voor verschillende toeristische ervaringen. Een blik in de meest recente uitgave van de *Rough Guide to Amsterdam* leert dat de stad een zeer gedifferentieerd toeristisch aanbod kent, waarbij ook geanticipeerd wordt op de wensen en verwachtingen van specifieke sociale categorieën, zoals homo’s, jongeren, vrouwen en ouderen. De diverse toeristische patronen gaan gepaard met verschillende vertogen over Amsterdam. De producenten van het toeristische aanbod – de touroperators, rederijen, de VVV, de stadsgidsen en rondleiders – ontwikkelen en exploiteren nieuwe markten voor toeristische producten en ervaringen. Als promotoren en bemiddelaars spelen zij een belangrijke rol in het thematiseren en vertalen van stedelijke ruimte in toeristische vertogen. Het zijn deze ‘culturele bemiddelaars’ die Amsterdam als toeristische plaats reproduceren. Noties van ‘plaats’ worden immers geconstitueerd door praktijken in de openbare ruimte. Het bewegen door deze ruimte is een proces zowel van toeëigening als van expressie van de betekenis die aan de ruimte wordt verbonden.²

In dit artikel wil ik nagaan op welke wijze de Amsterdamse binnenstad als trekpleister gestalte krijgt in vertogen zoals die ontwikkeld worden uit steeds transformerende verteltradities en interpretaties. Amsterdam wordt geconstrueerd door de vervlechting van verschillende vertogen en van verschillende deconstructies en interpretaties van deze vertogen. Uit dit complexe proces, waarin zowel reisgidsen, rondleiders, VVV-medewerkers als de bezoekers zelf een actieve producerende rol spelen, komen – om een begrip van Urry te gebruiken – nieuwe ‘bodies of expertise’ voort.³ Een analyse van dergelijke complexe ‘bodies of expertise’ zou zeker interessant zijn. Hier gaat het me echter specifiek om de vertelgenres die door gidsen en rondleiders ontwikkeld worden om openbare ruimte te vertellen in toeristische attracties. De wijze waarop bezoekers zich deze verhalen toeëigenen, van betekenis voorzien en transformeren tot een eigen beeld van Amsterdam moet in dit artikel onderbelicht blijven. Het gaat in deze bijdrage om een voorlopig verslag van ‘werk in uitvoering’. In de zomer van 1992 heb ik een vooronderzoek verricht naar ‘culturele bemiddelaars’ in de constructie van vertogen over de stad, een vooronderzoek ten behoeve van een groter project waarin de beeldvorming omtrent Amsterdam als toeristische bestemming centraal staat. Ik ben mij ervan bewust dat deze vertogen tot stand komen in een complex proces van betekenisgeving tussen verteller en toehoorder. In het vooronderzoek stond de verteller centraal. Ik heb aan een tiental rondvaarten door de Amsterdamse grachten deelgenomen, vijf georganiseerde stadswandelingen bijgewoond en vijf individuele stadswandelingen aan de hand van reisgidsen gedaan. Bij deze participierend-observerende activiteiten is geen systematische aandacht besteed aan de andere deelnemers, de consumenten van de verhalen, zodat hun invloed op de totstandkoming van de vertelgenres hier ook niet geanalyseerd kan worden. In dit opzicht is dit artikel dan ook eenzijdig. Dit neemt niet weg dat een analyse van de verhalen als zodanig licht kan werpen op zeer verschillende perspectieven op de ‘attractiewaarde’ van Amsterdam.

Ik zal twee verschillende vertelgenres beschrijven, met elkaar vergelijken en contrasteren. Ten eerste het vertoog over de stad van een commerciële reisorganisator, een rederij, die rondvaarten door de Amsterdamse grachten aanbiedt; ten tweede het verhaal verteld door de rondleiders van het Amsterdamse ‘Gilde’, een organisatie van senioren die onder andere wandelingen door de binnenstad organiseren en begeleiden. Beide – de rederij en het Gilde – pretenderen het ‘echte’, het ‘authentieke’ Amsterdam aan de bezoekers te laten zien. Ze verschillen echter in de wijze waarop ze zich door de openbare ruimte verplaatsen, de routes die ze kiezen en de verhalen die ze vertellen. Ik zal deze routes in kaart brengen en de verhalen *en route* analyseren. Al wandelend en luisterend zullen we kennis maken met twee verschillende wijzen waarop de Amsterdamse binnenstad als een toeristische attractie geconstrueerd wordt.

2. Stedelijke revitalisering en toerisme

Stromen van consumptiegoederen, media en informatienetwerken, het transnationale verkeer en de migratie nemen toe tot mondiale schaal. Hiermee gepaard gaat een toenemende standaardisering en uniformering van het culturele aanbod, een

ontwikkeling die met het begrip ‘mondialisering’ wordt aangeduid. Van de Amerikaanse cultuursocioloog Robertson is het beeld afkomstig van een wereld die verandert in één enkelvoudige plaats.⁴ Het sterkst manifesteert zich deze tendens in het toerisme. In 1989 hebben Nederlanders 33 miljard gulden uitgegeven voor vakantie, daarvan 10,5 miljard gulden voor vakanties in het buitenland. In hetzelfde jaar besteedden buitenlandse toeristen 6,4 miljard gulden in Nederland.⁵ Het Nederlands Bureau voor Toerisme heeft de verwachting uitgesproken dat het toerisme in het jaar 2000 de belangrijkste industrie in de EG zal zijn. Onder toerisme worden doorgaans begrepen vakantie-reizen van Nederlanders zowel naar binnen- als buitenlandse bestemmingen, alsmede binnenkomende vakantie-reizigers uit het buitenland. Er is bijna geen plek op de wereld meer waar het toerisme zich niet op de een of andere manier manifesteert.

Een gunstige positie op de toeristische markt brengt economische macht met zich mee, en dit vormt voldoende aansporing voor met name steden in de hele wereld om mee te dingen naar een plaats in de statushiërarchie van meest bezochte plaatsen. Er vinden ingrijpende veranderingen plaats in de stedelijke culturele praktijken, zowel in het domein van de elite- als in dat van de populaire cultuur. Stadsbesturen concentreren zich meer en meer op de vrijetijdsfunctie en het vermaakspotentieel van hun stad. De stad is hiervoor het aangewezen milieu; juist hier kan een veelheid van vrijetijdspraktijken en leefstijlen gedijen. Deze stedelijke beleidslijn is alleszins begrijpelijk tegen de achtergrond van recente sociologische analyses die erop wijzen dat maatschappelijke profilering en de constructie van sociale identiteiten vooral in de sfeer van de consumptie plaatsvindt, in verband met vrijetijdsbesteding, recreatie en toerisme.⁶ Waar deze strategie gevolgd wordt, gaat ze gepaard met vitale problemen van het stedelijk management, zoals de revitalisering van de binnensteden. De kwaliteit en ambiance van plaatsen vormen het cruciale element bij het vermarkten van ervaringen en consumptiegoederen. Grote steden kunnen over een groot cultureel kapitaal beschikken, niet alleen in het domein van de elitecultuur, maar ook in de massaculturele industrieën van de mode, media, films, lektuur, populaire muziek en toerisme. Cultureel kapitaal als een alternatieve bron van rijkdom verhoogt de aantrekkelijkheid van stedelijke openbare ruimten. Aan de traditionele dimensies van steden – de culturele, administratieve, mercantiele en industriële⁷ – dient een vijfde dimensie te worden toegevoegd, namelijk de consumptieve: de pretstad heeft haar intrede gedaan.

Toerisme is een domein waarop de structurering van de relatie tussen mensen en openbare ruimte zich krachtig manifesteert.⁸ Toerisme vormt een voorbeeld van de sociale constructie van ‘plaats’, zowel door de bezoekers als door de bezochte samenleving, de cultuurindustrie en de overheid. Zodoende is toerisme een belangrijk instrument om aan het populaire bewustzijn van en de beeldvorming over een ‘plaats’ gestalte te geven.⁹ In het stedelijk toerisme manifesteren mondialiserende tendensen zich het duidelijkst. De potentiële variatie in het toeristisch aanbod is in iedere grote stad nagenoeg onbeperkt, maar tegelijkertijd is dit aanbod overal hetzelfde. De onbeperkte variatie wordt een universele constante.¹⁰ De toenemende mondialisering van de toeristenindustrie mondt uit in een ‘verbadplaatsing’ van de metropolen, en in het bijzonder van de binnensteden, waar voetgangerszones een

uniform aanbod bieden van winkels, restaurants met toeristenmenu's, terrasjes, souvenirzaken en snackbars.

Mondialisering is echter slechts één kant van de medaille. Er is ook een tegengestelde beweging: de ontwikkeling van een kleinschalig, individueel en flexibel toeristisch aanbod en de herleving van lokale en regionale culturele identiteiten. De sterke nivellering en standaardisering van het massatoerisme, waarbij alles op alles gaat lijken, gaat gepaard met een sterke behoefte aan differentiatie en een accentuering van het eigene, het 'authentieke' en de 'uitvinding van tradities'. Dorpen, steden en regio's construeren een eigen imago en onderscheiden zich door hun eigen stijl. Deze ontwikkelingen sluiten aan bij trends in de toeristische vraag. In het massatoerisme doet zich toenemende differentiatie voor: er is sprake van het steeds exclusiever worden van toeristische praktijken. Terwijl toeristen van de ene lokale attractie naar de andere trekken, waarbij ze in elke stad die ze bezoeken een bijna uniform cultureel aanbod vinden, is hun beleving onlosmakelijk verbonden met de specifieke lokale context. Zoals Hannerz opmerkt, moeten mensen er geweest zijn om 'de stad' zelf te zien, te horen en te ruiken.¹¹ Mondialisering gaat dus hand in hand met lokalisering – een fenomeen dat Mike Featherstone de "paradox van de cultuur" heeft genoemd.¹²

In Amsterdam worden bezoekers met deze paradox geconfronteerd op het moment dat zij uit het schemerlicht van de stationshal treden. Zij zullen in het stedelijke tafereel dat zich voor hun ogen ontvouwt, tegelijkertijd vertrouwde en curieuze dingen waarnemen. De winkelstraten die zich vanaf het Damrak tot in de grachtengordel uitstrekken – met hun warenhuizen, de bankgebouwen, de felle neonreclame en blèrende popmuziek waardoor de aandacht van voorbijslenterende of -haastende passanten moet worden getrokken – verschillen nauwelijks van wat de bezoekers in andere grote steden aantreffen. Maar tegelijkertijd gaat het dagelijks leven zijn gang: de lokale inwoners gaan naar hun werk, doen boodschappen, laten de hond uit, lopen de talloze kleine winkels in en uit, maken een praatje op de hoek van de straat of ontmoeten kennissen in een 'bruin café'. De binnenstad van Amsterdam is meer dan slechts een grote winkelwijk, of een banken- en handelscentrum met verlaten straten na zessen, of een verzameling van monumenten en musea. De binnenstad wordt bewoond door mensen van vlees en bloed, die de routine van hun dagelijks leven volgen. Het centrum van Amsterdam vertoont zowel de kenmerken van een wereldstad als van een stadswijk met zijn 'front-' en 'backstages'.

In Amsterdam doen zich ontwikkelingen voor die ook in vele andere grote steden waarneembaar zijn. Na een periode van stedelijke neergang, toen iedereen die het betalen kon, verhuisde naar de buitenwijken of naar 'trendy' dorpen in het Gooi, waardoor de binnenstad het domein van de dienstenindustrieën, de daklozen, de werklozen, immigranten, asielzoekers en krakers werd, is er sinds de jaren '80 een omgekeerde beweging gaande. Relatief welgestelde mensen – met name alleenstaanden met hoge salarissen en tweeverdieners zonder kinderen – zijn bereid en in staat om hoge huren of koopsommen voor de mooie panden in de oude binnenstad te betalen. Dit proces wordt in de stadssociologie met *gentrification* aangeduid. In het kielzog van de nieuwe middenklassen keren ook de minder welvaren-

den en laaggeschoolden terug die hun kost verdienen in de dienstverlening aan de nieuwe elite, die wel genoeg geld maar te weinig tijd heeft om het huis schoon te houden, te wassen en te koken. Hier, in de dienstverlening, voorzien migranten op verschillende sociale niveaus in hun levensonderhoud. Zoals Hannerz in een interview met De Waal constateert, gaat het op een laag niveau om immigranten uit armere streken die op de rijkdom afkomen.¹³ Op een hoog niveau valt te denken aan bankiers, employé's van grote bedrijven en de leden van een internationale academische elite. In tegenstelling tot veel andere wereldsteden, wordt in Amsterdam niet de hele binnenstad opgeslokt door het grote kapitaal, de banken en transnationale bedrijven. In Amsterdam heeft de binnenstad verschillende functies, en valt er ook voor minder kapitaalkrachtige ondernemers iets te verdienen. Behalve de migranten, de transnationale ondernemingen en de media, heeft ook het toerisme bijgedragen aan het karakter van Amsterdam als wereldstad. Zoals we in de volgende paragrafen zullen zien, vormt het stedelijke toerisme niet enkel een instrument in de mondialisering, maar lenen toeristische vertelgenres zich bij uitstek om het eigene en unieke van de stad te profileren.

3. Twee vertogen over de Amsterdamse binnenstad

Een rondvaart door de grachten

Bezoekers worden al onmiddellijk bij het verlaten van het Centraal Station uitgenodigd een rondvaart door de grachten te ondernemen. Rondvaartboten liggen aan de Prins Hendrikkade en het Damrak. In het toeristenseizoen staan in kapiteinstenue geklede figuren voor de verschillende steigers om voorbijslenterende toeristen voor een tocht door de grachten te animeren. Verschillende lokale rederijen en een enkele grote reisorganisator, namelijk Holland International, exploiteren een vloot van de karakteristieke 'glazen' rondvaartboten, waarvan elk ruimte heeft voor zo'n 150 personen. Een rondvaart door de grachtengordel – waarbij de Prinsengracht de uiterste grens vormt – duurt ongeveer een uur en kost tien gulden voor volwassenen en zeven of acht gulden voor kinderen. Doorgaans volgen de boten de route door de haven achter het Centraal Station, gaan ze de grachtengordel binnen via een van de sluizen ten westen van het station, varen ze door de Prinsen-, Keizers-, Herengracht of het Singel, de Amstel, Zwanenburgwal en Oude Schans terug naar hun ligplaats voor het stationsgebouw. Van deze route kan worden afgeweken: sommige rederijen volgen de tegengestelde richting of verschillen in hun keuze van de vier grote grachten. Behalve de ligplaatsen voor het stationsgebouw telt Amsterdam nog verschillende andere vertrekpunten van rondvaartboten, zoals aan de Singelgracht voor het Rijksmuseum en in de buurt van het Tropenmuseum.

Ik ga aan boord van een boot van Rederij Plas, een van de lokale ondernemingen die haar boten aan het Damrak heeft liggen. Het is een regenachtige maandagmiddag in juli, en het is minder druk dan gewoonlijk in deze tijd van het jaar. Op de steiger staat slechts een handjevol toeristen voor het loket te wachten. Bij het instappen wordt van iedereen een foto gemaakt; het is de bedoeling dat de passagiers bij aankomst deze foto als souvenir kopen. Er gaan ongeveer vijftig mensen aan boord: de meesten zijn Nederlandse gezinnen met kinderen, enkele jonge Ame-

rikaanse, Japanse, Franse en Italiaanse stellen, en een paar groepjes die een voor mij onbegrijpelijke 'exotische' taal spreken. Met uitzondering van de kapitein is er geen personeel aan boord. Er is slechts een jongen die limonade en snoep verkoopt en die de boot voor het vertrek weer verlaat. Terwijl de boot zich richting haven in beweging zet, worden de passagiers door een vrouwestem uit de luidspreker in vier talen welkom geheten. De stem is afkomstig van een bandje dat gedurende de rondvaart afgedraaid wordt en in het Nederlands, Engels, Frans en Italiaans (in

Rederij Plas aan het Damrak, mei 1993. Foto P.J. Margry.

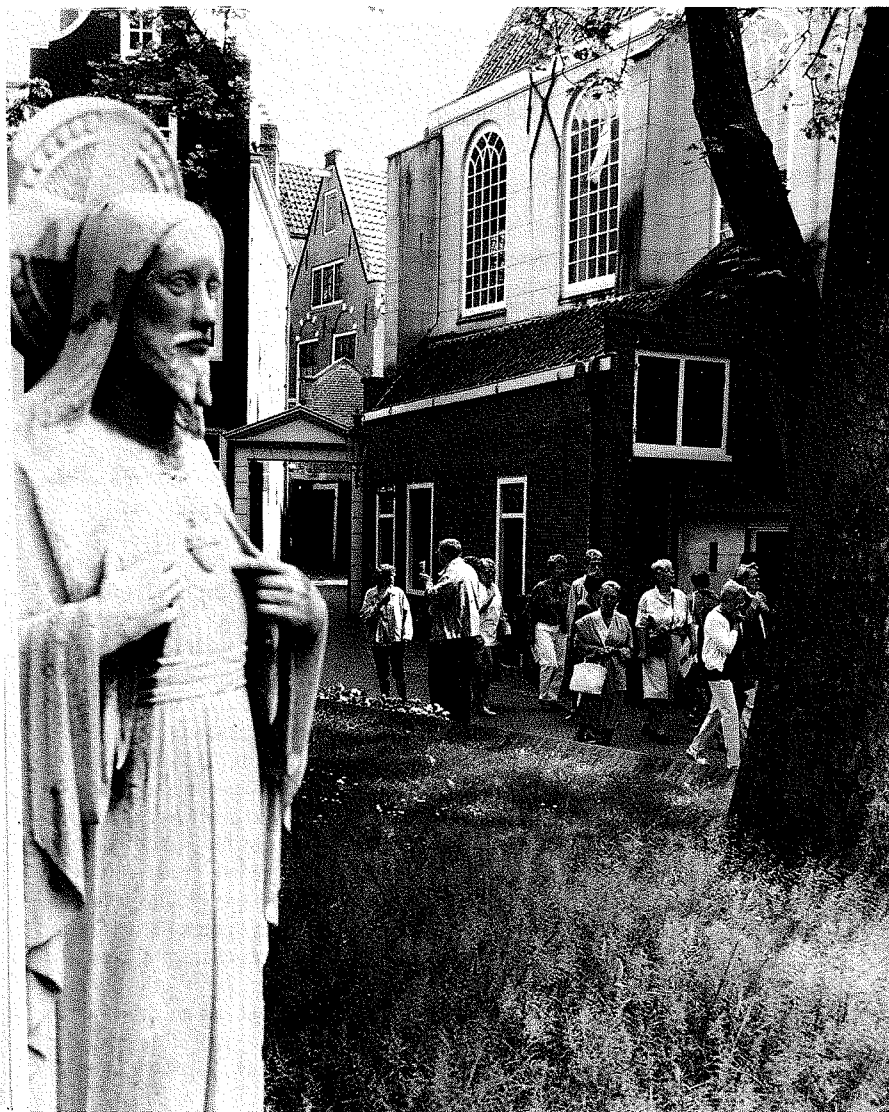
deze volgorde) informatie verstrekt over de bezienswaardigheden die we *en route* passeren. De passagiers worden door een irritante pieptoon gewaarschuwd dat de boot een toeristische attractie nadert. Aangezien het daarop volgende commentaar in vier talen gegeven wordt, begint de stem lang voordat de bezienswaardigheid in kwestie zichtbaar is, zodat de Nederlandse passagiers tevergeefs naar links of rechts turen, terwijl de Italianen hun nek moeten verdraaien om een laatste glimp op te vangen van de verdwijnende attractie. Om een indruk te verschaffen van de aard van de informatie die toeristen door de stem van het bandje ontvangen, zal ik hier de – enigszins stenografische – transcriptie van de Nederlandse tekst weergeven, zoals ik die gedurende de rondvaart heb opgetekend, te beginnen met de eerste bezienswaardigheid die zich na het welkomstwoord aan de toeristen toonde.

Rechts het Centraal Station, gebouwd op een kunstmatig eiland, in 1889 in gebruik genomen – piep – de haven, een van de grootste van Europa. Omdat de schepen

steeds groter werden, werden er nieuwe havens gebouwd aan het Noordzeekanaal tussen Amsterdam en IJmuiden – piep – Westerdok, de oude binnenhaven, vroeger werden hier veel schepen gebouwd – piep – de Eenhorenluis, een oude brouwerij, doet dienst als waterkering bij hoog water en voor de waterverversing elke avond – piep – de Brouwersgracht, vroeger waren hier bierbrouwerijen gevestigd – piep – we verlaten nu de Brouwersgracht en draaien de Keizersgracht in, rechts op de nummers 40-44 ziet u de Groenlandse pakhuizen, de oudste en mooiste pakhuizen uit de Amsterdamse geschiedenis, links op nr. 123 het huis met de zes hoofden in de gevel. Deze zes hoofden zouden afkomstig zijn van dieven die door de dienstmeid in dat huis in 1622 werden onthoofd – piep – rechts de Westermarkt met de Westertoren – piep – de lage hekjes overal langs de grachten zijn in 1962 geplaatst door de gemeente Amsterdam voor honderd gulden per meter om te voorkomen dat auto's te water geraken. Dit neemt niet weg dat in Amsterdam per week gemiddeld een auto in het water terecht komt – piep – links op 321 het zeventiende-eeuwse huis, hier leefde de schilder Han van Meegeren – piep – let u op de gevels van de huizen, ze zijn er in vele soorten: er zijn trap-, klok-, hals-, lijst- en trechtergevels. Elk huis heeft een hijsbalk. Omdat de huizen smalle deuren en trappen hebben, wordt bij verhuizing alles via het raam getransporteerd – piep – de Herengracht, gegraven in de zeventiende eeuw, een van de mooiste grachten van de stad – piep – we naderen de gouden bocht, de huizen hier zijn gebouwd in de gouden zeventiende eeuw, het zijn patriciërshuizen, hier woonden de rijkste en voornaamste families. Nu zijn er banken, verzekeringsmaatschappijen en consulaten gevestigd – piep – nummer 502, het huis met het balkon en de twee zuilen is de ambtswoning van de burgemeester – piep – we naderen nu een mooi punt, rechts ziet u nu de zes boogbruggen van de Reguliersgracht achter elkaar – piep – het is interessant voor u te weten dat we in Amsterdam honderd grachten hebben met een totale lengte van honderd kilometer met duizend bruggen. De meeste huizen zijn gebouwd op palen. Bij hoog water ligt Amsterdam anderhalve meter onder de zeespiegel, maar dat wordt nog overtroffen door Schiphol dat vijf meter onder de zeespiegel ligt – piep – we varen nu op de Amstel, een vroegere rivier waar Amsterdam zijn naam aan te danken heeft – piep – recht voor ons ziet u de Magere brug, een van de oudste bruggen van de stad – piep – rechts het Waterlooplein, nu grotendeels ingenomen door het stadhuis, vroeger het hart van de Jodenbuurt – piep – links de Munttoren, een oude verdedigingstoren uit de vijftiende eeuw, het bovenste gedeelte werd in de zeventiende eeuw toegevoegd – piep – de Zuiderkerk, de eerste protestantse kerk die in Amsterdam werd gebouwd, in 1614 – piep – de Oude Schans, een oude verdedigingsgracht – piep – rechts zeventiende-eeuwse pakhuizen die de laatste jaren zijn verbouwd – piep – links de Montelbaanstoren, ook een oude verdedigingstoren, werd vroeger 'Malle Jaap' genoemd omdat de klok onregelmatig liep – piep – Amsterdam kampt met een groot tekort aan woonruimte, dat verklaart de woonboten langs de grachten. De legale die er met toestemming van de gemeente liggen beschikken over gas, elektra en water; de illegale zijn hiervan uitgesloten – piep – links de Schreierstoren, deel van de verdediging van de stad, dankt zijn naam aan het feit dat hier vroeger de zeelieden afscheid namen van hun dierbaren. Daarachter de Nicolaaskerk, gebouwd in 1887. De Heilige Nicolaas is de schutspatroon van de zeelieden.

Tenslotte, terwijl de boot de aanlegsteiger nadert, deelt de stem mee dat aan boord de mogelijkheid bestaat ansichtkaarten te kopen met de mooiste bezienswaardigheden die we langs de route zijn tegengekomen – tien kaarten voor slechts zes gulden – en dat een kleine attentie door de kapitein gewaardeerd wordt – waarbij

het woordje 'fooi' vermeden wordt. Bij het verlaten van de boot worden de passagiers geattendeerd op de inmiddels afgedrukte en uitgestalde foto's. En terwijl de mensen zich verdringen rond het prikbord om te bekijken of 'hun' foto erbij zit, staat alweer een nieuw groepje toeristen klaar voor de volgende tocht.

Rondleiding op het Begijnhof, mei 1993. Foto P.J. Margry.

Een stadswandeling door 'Mokum'

In tegenstelling tot andere grote Europese steden, blijven de smalle straten langs de Amsterdamse grachten verschoond van bussen die toeristen op stadsbezichtiging vervoeren. Wie meer van de stad wil zien dan het perspectief vanaf de rondvaartboot toelaat, moet wel voor een wandeling kiezen. In de boekhandel zijn stadsgidsen in verschillende talen te koop die diverse routes door de binnenstad en belendende wijken uitstippelen. Deze routes kunnen de toeristen op eigen houtje volgen. Er zijn ook stadswandelingen georganiseerd door de VVV Amsterdam, zoals de 'Jordaanwandeling'. Meer bekendheid geniet echter een initiatief dat geen directe relaties heeft met de toeristenindustrie.

Wie de grote dagbladen in dit land lezen – De Volkskrant, De Telegraaf en Het Parool – zullen bekend zijn met een onopvallende advertentie in de mededelingenrubriek, waarin een stadswandeling in de hoofdstad wordt aangeboden, onder leiding van "trotse oude Amsterdammers". 'Mee in Mokum' heet dit initiatief. 'Mokum' is een synoniem voor Amsterdam. De naam is ontleend aan het Hebreeuwse woord 'makom', dat 'plaats' betekent.¹⁴ Het Amsterdams is doortrokken van allerlei termen uit het Hebreeuws, aangezien de stad tot in de Tweede Wereldoorlog een bloeiende joodse gemeenschap bezat. Deze verwijzing naar het verleden is van belang om het bijzondere karakter van deze stadswandelingen te begrijpen, zoals in de laatste paragraaf van dit artikel nog duidelijk zal worden. Voor de Amsterdammers zelf, en zeker voor de rondleiders bij de wandelingen, staat 'Mokum' voor veel meer dan dat: voor hen symboliseert de naam het 'echte' Amsterdam.

'Mee in Mokum' is een initiatief van de Stichting 'Het Gilde', ingesteld en gesubsidieerd door de Gemeente Amsterdam. De Stichting heeft tot doel – vanuit een emancipatoire filosofie – ouderen te stimuleren om zich een eigen maatschappelijke positie te verwerven. Een positie die, aldus de gildefilosofie, "door iedereen, jong en oud, wordt erkend en gewaardeerd".¹⁵ De gedachte hierachter is dat er maatschappelijk gezien sprake is van verspilling door een grote groep mensen in het bezit van een goede gezondheid en van in het leven opgedane kennis en vaardigheden aan de kant te laten staan. Het Gilde biedt ouderen de mogelijkheid om taken te vervullen in de maatschappij waarbij zij hun kwaliteiten, kennis en (levens)ervaring kunnen inzetten. Hierbij bemiddelt het Gilde tussen de senioren die specifieke kennis en vaardigheden aanbieden (bijvoorbeeld vertaalhulp, advies bij beleggen en invullen van belastingpapieren, wegwijsmaken in subsidie-regelingen, etc.) en mensen die hulp en advies vragen. Het gaat bij de activiteiten van het Gilde om geheel belangeloze medewerking waarvoor slechts een vergoeding van gemaakte onkosten gevraagd wordt. Naast het advieswerk dat via de 'Gilde Gids' wordt aangeboden, bestaat het repertoire van de Stichting ook uit de projecten 'Senior Vrijwilligers Service' – bemiddeling van vrijwilligerswerk door ouderen bij non-profit-instellingen – en 'Verteld Verleden' – ouderen praten en publiceren over vroeger. Veruit het succesvolst is het project 'Mee in Mokum', dat zo'n vijf jaar geleden startte en inmiddels gedragen wordt door ongeveer 110 senioren. De meesten zijn in Amsterdam geboren en getogen, allen hebben ze een

speciale band met de stad. Als rondleiders – niet gids, want deze term zou kunnen conflicteren met de aanduiding voor een beroepscategorie, namelijk professionele stadsgidsen – begeleiden zij kleine groepen van bezoekers op een stadswandeling. De rondleiders zijn mannen en vrouwen in de vijftig, zestig en soms zeventig. Alhoewel zij, zoals de directeur van de Stichting ‘Het Gilde’ meldt, afkomstig zijn uit alle lagen van de Amsterdamse bevolking, maken de meeste rondleiders deel uit van een goed opgeleide middenklasse.

Aangezien de stadswandelingen van het Gilde slechts door middel van een onopvallende advertentie in Nederlandse kranten worden aangekondigd, komen daar overwegend dagjesmensen op af, maar incidenteel ook buitenlanders. De rondleiders beschikken over voldoende taalvaardigheid om wandelingen van Engels en Duits commentaar te voorzien. Voor zover mijn beperkte waarneming hierover uitspraken toelaat, bestaat het meewandelend publiek doorgaans uit mensen van middelbare leeftijd en ouder met een meer dan alledaagse interesse in Amsterdam, vaak met enige kennis van de historie van de stad, maar tevens enige terughoudendheid ten aanzien van het grootstedelijke karakter, en vooral ten aanzien van wat ze als ‘uitwassen’ daarvan ervaren, met name de drugs, de prostitutie en de criminaliteit. Slechts incidenteel gaat het bij de wandelaars om groepen jongeren, en nooit om schoolklassen aangezien het Gilde de stelregel kent dat per drie kinderen tenminste een volwassene moet meewandelen.

In de zomer van 1992 biedt ‘Mee in Mokum’ drie verschillende stadswandelingen aan: een door de binnenstad, een door de Jordaan en een ‘verrassingstocht’ waarbij de rondleider geheel vrij is een bestemming binnen de gemeentegrenzen te bepalen. Er zijn plannen om dit programma uit te breiden, bijvoorbeeld met een wandeling door de Pijp en een ‘nautische’ wandeling langs de oostelijke eilanden en het belendende voormalige havengebied. Afgezien van de algemene lokatie worden door de gildeorganisatie aan de rondleiders geen beperkingen gesteld wat betreft de invulling van een wandeling. De route en de bezienswaardigheden die onderweg bezocht worden zijn geheel voor rekening van de rondleider in kwestie. Het gaat er immers om – aldus de emancipatoire filosofie van het Gilde – dat met name de rondleiders een plezierige dag beleven, en dat hun genoegen afstraalt op de deelnemers die ze begeleiden.

Van dinsdag tot en met vrijdag, en een enkele keer ook in het weekend, zijn de rondleiders in touw. ‘Mee in Mokum’ opereert dagelijks met zo’n zes tot tien rondleiders; het aantal wandelingen per dag varieert met de schommelingen in het toeristenseizoen. Ook de omvang van de groepen is variabel. Ik heb in de zomer van 1992 geparticipeerd in groepen van drie tot twaalf deelnemers. Elke wandeling begint ’s ochtens om elf uur bij het Amsterdams Historisch Museum, daar worden de deelnemers ontvangen, de groepen ingedeeld en de rondleiders geïntroduceerd. Het is de bedoeling dat een wandeling gemiddeld twee uur duurt, maar de ervaring leert dat het enthousiasme van de rondleiders geen grenzen kent en wandelingen van vier uur eerder regel dan uitzondering vormen. Al verschilt de route al naar gelang van de persoonlijke voorkeuren van de rondleider, er bestaat toch enige consensus over het pad dat een wandeling door de binnenstad zou moeten volgen. Vanuit het vertrekpunt lopen de meeste rondleiders via de Schutterssteeg naar het

Begijnhof, via het Spui en Rokin naar het oude gedeelte van Amsterdam, waar men een bezoek brengt aan de lommerd in de Nes, de Oudemanshuispoort, Kloveniersburgwal, Staalstraat, de Stopera op het Waterlooplein, het Rembrandthuis, Zuiderkerk, Nieuwmarkt met Waaggebouw, Oude Kerk en de wallen. Gedurende de wandeling vertelt de rondleider verhalen over de gebouwen en de mensen die ze gebouwd en bewoond hebben, de straten, de kerken, de grachten en bruggen, de monumenten, de kunstwerken, verhalen die zich uitstrekken van een ver en vaag gedateerd verleden tot het actuele hier en nu, doortrokken van persoonlijke herinneringen en ervaringen. De deelnemers worden verleid om Amsterdam te zien door de ogen van hun rondleider: de lotgevallen van de stad vanuit het biografisch perspectief.

Aangezien de wandeling enkele uren duurt, is het onmogelijk om een 'authentiek' overzicht te geven van de verhalen die bij allerlei attracties *en route* worden verteld. Zelfs mijn vele pagina's tellende veldaantekeningen bevatten slechts fragmenten van de informatie die gedurende zo'n wandeling verstrekt werd. Aldus zal ik me hier tot enkele voorbeelden beperken die de overeenkomsten en verschillen met de rondvaart illustreren. Ik presenter hier een fictieve wandeling die ik op basis van de vijf bijgewoonde geconstrueerd heb.

Zoals reeds vermeld, starten alle wandelingen bij het Amsterdams Historisch Museum, op tien minuten loopafstand van het Centraal Station. Tot in de jaren '50 deed het gebouw waar nu het museum in gevestigd is, dienst als Burgerweeshuis. Slechts de regentenkamer en twee kleine optrekjes die toegang tot deze kamer verlenen, zijn in oude staat bewaard gebleven. Aan de muren hangen schilderijen aan de hand waarvan onze rondleider iets over het alledaagse leven in het weeshuis vertelt: over de zwart-rode kleding van de wezen, over de opvang van nieuwelingen die door de regenten (als het om jongens ging) of de regentessen (als het meisjes waren) de huisregels uitgelegd kregen, en over de beroemdste wees, Jan van Speyk. Onze rondleider wijst op de 'authentieke', vierhonderd jaar oude vloer, stukken van het oorspronkelijke serviesgoed, kookgerei en glaswerk, de ingelijste inventarisaties van wezen en – weer buiten – de collectebussen in de zijmuren van het gebouw (die erop wijzen dat het weeshuis met financiële problemen te kampen had). Een van onze rondleiders heeft een speciale band met het weeshuis: hij heeft daar zelf enkele jaren doorgebracht en vertelt uit eigen ervaring details uit het leven in de jongensafdeling.

We verlaten de binnenplaats van het voormalige burgerweeshuis via de Schuttersgalerij, een overkapte en beveiligde steeg waar enkele schutterstukken uit de zeventiende eeuw hangen. Enkele van deze schilderijen zijn door hun makers voorzien van optische grapjes, zoals ogen die de bezoekers blijven 'volgen', een voet die in de richting van het passerende publiek 'meedraait'. Nadat we ons enige tijd met deze foefjes hebben vermaakt, betreden we het aangrenzende Begijnhof, een oase van rust, omgeven door de oudste gevels van de stad. Hier heeft tot aan het begin van deze eeuw een orde van lekezusters geleefd, de begijnen. De orde, gesticht in de vijftiende eeuw door vrouwen uit rijke en invloedrijke koopmansfamilies, die wel in een religieuze gemeenschap wilden leven maar de kloostergelofte

te zwaar vonden, overleefde de godsdienstige tumulten van de volgende eeuwen. De zusters hadden liefdadigheid en kuisheid hoog in hun vaandel staan, en met name het laatste vormt een geliefd thema waarover de rondleiders van 'Mee in Mokum' graag uitweiden. Zo vernemen de wandelaars dat het leven op het Begijnhof aan strikte regels gebonden was. Het was de begijnen verboden mannelijk personeel in dienst te nemen, zelfs mannelijke dieren werd de toegang tot het hof geweigerd. En zo kwam het dat de begijnen zonder haan zaten. Op de tegels in de toegangspoort tot het hof – de dubbele poorten gingen 's avonds dicht – staat afgebeeld wie er niet welkom waren: mannen, hanen, reuen. "U moet daar vast om lachen", merkt onze rondleider bijna verontschuldigend op. Het Begijnhof heeft tot op de dag van vandaag zijn vrouwelijk karakter gehandhaafd, aangezien slechts ongehuwde vrouwen een woonvergunning van de Gemeente Amsterdam ontvangen. Nog steeds gaan de poorten 's avonds om elf uur dicht en dienen mannelijke bezoekers voor sluitingstijd te vertrekken. Ondanks deze strenge regels bestaat er een wachtlijst voor vrouwen die op het Begijnhof wensen te wonen.

Vervolgens leidt de gids ons naar een steen in de goot aan de oostkant van het Begijnhof. Het blijkt de grafsteen te zijn van de begijn Cornelia Arens, die op eigen wens in de goot begraven werd uit schaamte en als boetedoening voor de bekering van haar familie tot het protestantisme. Echter, volgens een Amsterdamse versie van het verhaal eindigde zij in de goot, omdat ze de kuisheidsgelofte gebroken had ...

De volgende bezienswaardigheid is de bij het graf gelegen originele middeleeuwse Begijnenkerk, die door het stadsbestuur geschonken werd aan de Pilgrim Fathers, de zich tegen de Staatskerk verzettende protestanten die in de zeventiende eeuw Engeland ontvluchtten om zich, na een tussenstop in Nederland, in Amerika te vestigen. We bekijken deze kerk echter niet van binnen, maar volgen onze rondleider die zijn interesse vooral richt op een tegenover deze kerk gelegen gebouw, dat enkele kenmerken van een kerk vertoont, zoals een bijzondere luifel, glas in lood ramen met bijbelse motieven. Dit gebouw blijkt een schuilkerk te zijn, perfect gecamoufleerd als woonhuis; de 'kerkelijke' kenmerken zijn pas later toegevoegd. Hier hebben de katholieken gedurende de Reformatie hun geheime missen gehouden. We bekijken de schuilkerk, die nog steeds als katholieke kerk in gebruik is, van binnen, waarbij onze rondleider uitvoerig stilstaat bij de camouflagetechnieken waardoor de katholieken jarenlang in staat waren onopgemerkt hun geloof uit te oefenen: een piepkleine preekstoel, een makkelijk verplaatsbaar altaar en orgel. Een opmerkelijke bijkomstigheid van deze schuilkerk is, aldus de rondleider, dat hier elk jaar de bekende 'stille omgang' start ter herinnering aan het 'wonder van Amsterdam', een religieuze openbaring die hier in 1345 aan een stervende koopman ten deel viel.

In deze trant wordt de stadswandeling voortgezet. We bezoeken nog enkele schuilkerken, die over de hele binnenstad verspreid zijn, we horen verhalen over voormalige ziekenhuizen (Oudemanshuispoort), gevangenis (het Waagegebouw), tuchthuizen (Spinhuis), tehuizen voor de armen en melaatsen, de lommerd in de Nes, een smalle parallelstraat van het Rokin. Het roerige schuttersleven wordt boven water gehaald bij een blik van de brug over de Kloveniersburgwal richting

Nieuwe Doelenstraat: hier hebben in voorbije eeuwen de schutters hun oefeningen gehouden. En met bijzondere overgave wijdt onze rondleider zich aan de Amsterdamse gilden. Hij staat uitvoerig stil bij de voormalige gildehuizen met hun bijzondere gevelstenen (bijvoorbeeld in de Staalstraat waar het huis van het staalmeestersgilde staat) en bij de gildetorentjes van het Waaggebouw, waarbij het gildeleven uit lang vervlogen tijden aan de vergetelheid ontrukkt wordt. We verpozen even voor de Stopera, het nieuwe prestigieuze stadhuis annex muziektheater, terwijl onze gids een klaagzang afsteekt over de in zijn ogen ongepaste stijl en de hoge kosten waarmee de bouw gepaard ging. Na wat op de vlooienmarkt op het Waterlooplein rondgeneusd te hebben, pauzeren we bij een 'betrouwbare', dat wil zeggen drugs-vrije, coffeeshop op de hoek van de Jodenbreestraat. Hier neemt de rondleider even de tijd om een verhaal te vertellen over de verdwenen Jodenbuurt en de lotgevallen van joodse Amsterdammers gedurende de Tweede Wereldoorlog. Uitgerust slenteren we verder om even een blik te werpen op het Rembrandthuis – het onderkomen van de schilder in zijn bloeitijd. En terwijl onze gids blijkt geeft van zijn afkeer van de nieuwbouw in de Sint Anthoniesbreestraat, treden we het Zuiderkerkhof binnen. Bij de Zuiderkerk roept de gids nog een keer herinneringen aan de laatste oorlog op, toen in de laatste oorlogswinter "tienduizend" stoffelijke overschotten van burgers in de kerk opgebaard lagen omdat de grond te diep bevroren was om ze te begraven. Zwijgend vervolgen we de weg langs de fantasieloze etalages van de Sint Anthoniesbreestraat. Onze rondleider hervindt zijn enthousiasme pas weer als we het Waaggebouw naderen. Op de Nieuwmarkt laat hij in zijn verhalen de Gouden Eeuw herleven, toen hier schepen aanlegden en de handelswaar na te zijn overgebracht op kleinere boten via de grachten en de Amstel verder landinwaarts vervoerd werd. Hier werden exotische goederen verhandeld, gildemeesters gewijd, decreten bekend gemaakt, gevangenen gemarteld en in het openbaar terechtgesteld. Hier struikelt men nu over rugzaktoeristen, die soms midden op de Nieuwmarkt in hun slaapzak liggen te rusten, hier hangen drugsverslaafden, bedelaars en daklozen rond. En hier verspreidt een naast het Waaggebouw opgesteld urinoir – een zogenaamde 'krul' – een weergalozes stank. Terwijl onze rondleider zijn gedachten laat gaan over hoe de overlast door de verslaafden te verhelpen, wuift hij de klacht van een van de medewandelaars over de stank geërgerd weg. Tenslotte slenteren wij over de wallen, langs de Oudezijds Voorburgwal, door de steegjes met de peeskamers rond de Oude Kerk, waar prostitueés uitdagend klanten lokken, pooiers wat ritselen, hoerenlopers de aangeboden 'koopwaar' keuren, toeristen giechelend en glurend langs de fel verlichte ramen lopen, heroïnehoeren zenuwachtig op zoek zijn naar klanten, dealers hun handel drijven. En terwijl we ons overgeven aan voyeuristische genoegens, maakt onze rondleider zich boos over de mannen die op de 'Oude Kennis Steeg' rondhangen – de brug over de Oudezijds Achterburgwal die hij pathetisch de 'Brug van de Ellende' noemt. Deze mannen, aldus onze gids, parasiteren op de ellende van de heroïnehoertjes die hier komen om hun lichaam voor een shot te verkopen. Het is de buurt van Majoor Bosshardt, de beroemde soldaat van het Leger des Heils, de vrouw die ondanks haar pensionering nog steeds de café's en coffeeshops in de binnenstad bezoekt.

4. Twee vertelgenres vergeleken

In toeristische vertelgenres heeft zich volgens Urry een verschuiving voorgedaan van de didactische bemiddelaar die de bezoekers voorschreef waar en wanneer ze moesten kijken, en wat ze moesten bekijken, naar de interpreterende 'verteller'. Tegenwoordig worden toeristen aangemoedigd zich te interesseren voor een enorme diversiteit van objecten, culturen en betekenissystemen. Geen interessegebied wordt superieur geacht, en de centrale rol van de 'expert' is de interpretatie van de objecten, culturen en betekenissystemen voor de bezoeker. Er ontstaan geheel nieuwe vertelgenres waarin een lokatie als een toeristische attractie 'geïnterpreteerd' wordt.¹⁶ De toeristencultuur als zodanig bestaat niet. Ze varieert al naar gelang de specifieke maatschappelijke en historische context; één en dezelfde lokale setting kan voorwerp van verschillende uiteenlopende toeristische vertelgenres vormen. Antropologen die zich hebben beziggehouden met de kunst van het vertellen en de context waarin dit gebeurt, hebben erop gewezen dat vertellers een overgeleverd thema aanpassen aan hun publiek en aan het specifieke karakter van de plaats en de tijd waarin de verhalen verteld worden. Vertellers ontwikkelen een 'culturele stijl' waaruit een specifiek wereldbeeld spreekt.¹⁷

Dergelijke vertelgenres kunnen pas ontrafeld worden als we ons een beeld kunnen vormen van de achtergrond van de verteller en van de gelegenheid waarbij het verhaal wordt verteld. Urry – beïnvloed door de werkwijze van structuralisten – is van mening dat analyse van de 'vertel-context' dient te gebeuren aan de hand van contrastering. Toeristische vertelgenres komen tot stand in relatie tot hun tegenhanger, en deze tegenhanger wordt in Urry's opvatting gevormd door niet-toeristische vormen van culturele ervaring: het alledaagse leven. Zoals Urry stelt, wordt een specifieke toeristische ervaring geconstitueerd door datgene waarmee ze gecontrasteerd wordt.¹⁸ Deze ervaring veronderstelt een systeem van sociale activiteiten en symbolen die de toeristische praktijken in een context van niet-toeristische praktijken situeren. Toeristische praktijken impliceren een breuk met bestaande routines in het dagelijks leven. Het gaat hierbij om ongewone, onalledaagse, misschien zelfs 'exotische' aspecten. Het bezoeken van bezienswaardigheden gebeurt in het kader van niet-alledaagse sociale patronen, en met het doel om niet-alledaagse ervaringen te genereren. Het toeristische perspectief komt tot stand in relatie tot deze tekens, en toeristen interpreteren deze tekens.

Laten we de informatie die we gedurende de rondvaart ontvangen hebben nader bekijken in het licht van Urry's argument dat in toeristische vertogen het uitzonderlijke op basis van het alledaagse geconstrueerd wordt. De route door de grachten wordt geconstrueerd aan de hand van absoluut 'typische' objecten die onmiskenbaar het beeld van Amsterdam oproepen: de grachten, de koopmanshuizen met hun 'karakteristieke' gevels, de pakhuizen, de Westertoren, de woonboten, de haven, de dokken, etc. Een prominente plaats nemen objecten en elementen in die het roemrijke verleden van Amsterdam als hoofdstad van een wereldrijk doen herleven. Vanuit de boot in de grachten wordt vooral gerefereerd aan de overblijfselen uit de Gouden Eeuw: de 'gouden bocht' met zijn schitterende herenhuisen, de gerestaureerde pakhuizen, de beroemde schilders, de haven en zijn bedrijvigheid in vroeger

tijden. Tijdens de rondvaarten wordt Amsterdam als ‘remembered empire’ gevisualiseerd (“links de pakhuizen”, “rechts de dokken”, etc.) en tevens geverbaliiseerd (“een van de oudste”, “een van de mooiste”), waarbij meer nadruk op het visuele dan op het verbale aspect ligt. Zoals vaker is gesuggereerd, ligt een speurtocht naar ‘authenticiteit’ ten grondslag aan elke vorm van toerisme.¹⁹ Mijn materiaal onthult niet of de passagiers op de rondvaartboten inderdaad op zoek zijn naar ‘het echte Amsterdam’. Wat deze toeristen in Amsterdam zoeken en al dan niet vinden, dient nog nader onderzocht te worden. Mijn materiaal onthult wel dat de touroperator in zijn vertelgenre ‘authenticiteit’ construeert. Ruimtelijke en visuele elementen worden als bezienswaardigheid gedefinieerd door daaraan een ‘uniek’ en ‘uitzonderlijk’ karakter toe te schrijven: bezienswaardigheden krijgen zonder uitzondering de kwalificatie van “de oudste”, “de meest befaamde” of “de mooiste”. In hoeverre deze kwalificatie terecht is – of het wel waar is – blijft daarbij in het midden. Deze authenticiteit is in scène gezet om te voldoen aan de veronderstelde zucht naar ‘het echte Amsterdam’; het gaat hierbij om wat MacCannell “staged authenticity” noemt.²⁰

De rondvaart vormt een voorbeeld van de dagelijkse routine in het massatoeristisch bedrijf. Een boottocht door de grachten is wellicht de meest efficiënte wijze om grote aantallen bezoekers door de Amsterdamse binnenstad te loodsen. De beknopte, mechanische informatie die de stem van het bandje verschaft, is het hierbij aangepaste en meest geschikte vertelgenre. In dit genre is de benadering van toeristen ‘autoritair’: er wordt voorgeschreven wat, waar en wanneer te bekijken. In tegenstelling tot Urry moet ik constateren dat in het massatoeristisch bedrijf de ‘autoritaire gids’ nog geen plaats gemaakt heeft voor de ‘interpreterende verteller’. Integendeel, het autoritaire karakter van de informatie wordt zelfs nog vergroot door de mechanisatie van de informatie: de reductie tot een stem op een bandje. Een gids kan tegengesproken worden, hem kunnen vragen gesteld worden, het bandje is ongevoelig voor dergelijke interrupties.

In het massatoeristisch bedrijf wordt autoriteit gelegitimeerd op basis van de geconstrueerde ‘authenticiteit’ van objecten. Deze constructie geschiedt aan de hand van een – soms verrassende – precisie in de datering van artefacten en gebeurtenissen, een precisie die in een schril contrast staat met de algemene vaagheid van de informatie. Vaak is de tijdsaanduiding voor gebouwen, personen, gebeurtenissen onexact of zelfs onjuist. De stem op het bandje geeft deze informatie terloops en onsystematisch: alles heeft “vroeger”, “lang geleden” of “in vorige eeuwen” plaatsgevonden, en of het in de zestiende of zeventiende eeuw was, een eeuw meer of minder, wat maakt het uit? Maar deze vaagheid maakt abrupt plaats voor een zeer exacte datering voor het verhaal van ‘het huis met de zes hoofden’, gelegen aan de Keizersgracht op nummer 123. Het gebeurde in 1622 – aldus de stem op het bandje – dat de dappere dienstmeid zes inbrekers doodde die het huis van haar baas, een rijke koopman, met onfrisse bedoelingen binnenslopen. Met eenzelfde verrassende precisie wordt het Amsterdamse repertoire aan gevels beschreven: er blijken trap-, klok-, hals-, lijst- en trechtergevels te zijn, al zijn ze vanaf de boot niet allemaal waar te nemen. Maar de vele verschillende kerken, torens en bruggen

die de boot passeert, worden niet van commentaar voorzien. Dat de Brouwersgracht haar naam dankt aan de vele brouwerijen die daar “vroeger” hebben gestaan, wordt voor kennisgeving aangenomen, maar er wordt wel uitgeweid over de honderd gulden per meter die het Amsterdamse stadsbestuur heeft uitgegeven om de honderd kilometer gracht aan twee zijden van lage hekjes te voorzien, om het te water raken van voertuigen tegen te gaan, wat niet wegneemt dat er gemiddeld een auto per week uit de waterwegen gevist wordt.

Toeristen die gebruik maken van het massatoeristisch medium ‘rondvaartboot’, worden geconfronteerd met een vereenvoudigd beeld van Amsterdam dat losgerukt is uit een specifiek tijd-ruimtelijke context. Het gaat hier om het beeld van Amsterdam waarin het moderne en het oude niet zozeer gecontrasteerd als wel gecombineerd worden: de moderne culturele hoofdstad van Nederland met een roemrijk verleden als centrum van een wereldrijk, een ‘remembered empire’. Het culturele kapitaal van deze stad wordt gevormd door artefacten uit de Gouden Eeuw: de grachten, de koopmanshuizen, de pakhuizen, de haven, de kerken, maar ook door de faciliteiten van een moderne wereldstad: de winkelstraten, amusementshallen, café’s, fast-food ketens, banken. Als een toeristische attractie slaat Amsterdam niet alleen munt uit zijn verleden, maar ook uit de producten van de moderne city-marketing. De rondvaartboten nemen hun passagiers mee op een tocht langs een aantal steeds wisselende scènes en door steeds veranderende tijden. De stad wordt een legpuzzel uiteengevallen in duizend delen en gereconstrueerd met stukken uit andere legpuzzels. Zo ontstaat er een mozaïek van momenten uit de geschiedenis van een stedelijke elite, gelardeerd met fragmenten van populaire cultuur uit heden en verleden. Het culturele kapitaal van de stad wordt zodanig gemodelleerd dat de openbare ruimte consumeerbaar wordt voor een breed scala van sociale en culturele categorieën. In het massatoerisme worden vertogen ontwikkeld die gebaseerd zijn op een complex van globale kennis en die aansluiten bij de *common sense* idee over Amsterdam zoals we die aantreffen bij toeristen die de stad bezoeken. Deze complexen van ‘globale’ kennis – door de media op mondiale schaal verspreid – dragen ertoe bij dat mensen die nog nooit in Amsterdam geweest zijn, weten hoe het er is. In massatoeristische vertogen komt dit complex van ‘globale’ kennis in aanraking met de lokale context. En hier doet zich een paradox voor: om te vermijden dat de lokale context afbreuk doet aan de beelden en verwachtingen die toeristen koesteren, wordt deze lokale context teruggesnoeid tot ‘globale’ afmetingen.

Bij de suggestie van Urry dat een structurele analyse van toeristische objecten en vertelgenres inzicht kan verschaffen in het ‘normale, dagelijkse’ leven van een samenleving, dringt zich de vraag op met welke aspecten van deze veronderstelde ‘normaliteit’ van het ‘alledaagse leven’ toeristische vertogen contrasteren. Als we Urry’s suggestie toepassen op het beeld van Amsterdam als een ‘remembered empire’ zoals dit tijdens de rondvaart gepresenteerd wordt, dan zou dit betekenen dat dit beeld contrasteert met een dagelijkse werkelijkheid van een stad in een klein land van vergane glorie. Zoals we evenwel gezien hebben, manifesteert Amsterdam zich op allerlei niveaus als een wereldstad. De relatie tussen het toeristische vertoog en de culturele context waarbinnen dit tot stand komt is dus complexer dan de tegenstelling tussen ‘normaal’ en ‘uitzonderlijk’ suggereert. We komen tot deze

conclusie nadat we slechts één vertelgenre nader bekeken hebben. Het beeld wordt nog complexer als we het verhaal van het Amsterdamse Gilde in onze analyse betrekken.

De route die het Gilde door de Amsterdamse binnenstad uitgestippeld heeft, vermijdt welbewust alle attractiepunten die door het massatoerisme bezocht worden. Desgevraagd melden de rondleiders dat ze het ‘andere’ Amsterdam willen laten zien en niet het Amsterdam dat ‘iedereen’ al kent. Dit ‘andere’ Amsterdam heet ‘Mokum’. Een stadswandeling door ‘Mokum’ verschilt niet alleen qua vervoermiddel en route van de rondvaart, maar ook qua vertelgenre. De ‘trotse oudere Amsterdammers’ vertellen hun eigen verhaal, dat geconstrueerd wordt uit het perspectief van het dagelijkse leven van gewone mensen, waarbij heden en verleden, historie en biografie, het aantrekkelijke en het afstotende, het exotische en het alledaagse met elkaar vermengd worden. Een wandeling met het Gilde leidt niet langs de grote grachten, maar door de minder bekende steegjes, langs de achterkant van de beroemde gebouwen en de behuizing van de minder welvarende stadsbewoners. Ze brengen geen bezoek aan de bekende kerken, wel aan de schuilkerken van tijdens de Reformatie vervolgde katholieken. Ze laten de koopmanshuizen links liggen en richten hun aandacht vooral op de voormalige weeshuizen, zieken- en melaatsenhuisen, de tuchthuizen en gevangenissen, en de lommerd. Ze bezoeken niet het Anne Frank-Huis, maar doen de verdwenen Jodenbuurt – die veel rondleiders nog uit eigen ervaring kennen – herleven, terwijl ze even verpozen op de hoek van de Jodenbreestraat en het Waterlooplein. Ze nodigen niet uit om plaats te nemen op een van de nieuwe ‘trendy’ terrasjes, maar drinken een kopje koffie in een ‘drugs-vrije’ coffeeshop. En steeds weer staan ze stil bij de sporen die de Amsterdamse gilden in de stad hebben achtergelaten: de gildehuizen, de meesterstukken bij het Waaggebouw, de gildeporetten in de Schuttersgalerij. Ze besluiten hun wandeling met een tocht over de wallen, waarbij het voyeurisme gepaard gaat met sociale bewogenheid en medeleven voor de meisjes die met valse voorwendsels naar Amsterdam gelokt en vervolgens tot prostitutie gedwongen worden, en medelijden met de heroïneprostituees, de verslaafden, de daklozen en de illegalen. De rondleiders van het Gilde vertellen over de wereld van de ‘kleine man’, de ‘underdogs’, de armen, de zieken, de vervolgd en de marginalen die in de schaduw van de wereldstad leefden en leven. ‘Mensen in de verdrukking’ is de rode draad in hun verhalen over heden en verleden, verteld met een ondertoon van vroomheid en sociale betrokkenheid. Deze visie sluit aan bij het gildeperspectief, dat doortrokken is van burgerlijke deugdzaamheid, sociale bewogenheid, gemeenschapszin en het streven naar emancipatie. In dit vertelgenre wordt ‘Mokum’ geconstrueerd ‘van onderaf en binnenuit’, uit fragmenten van populaire en burgerlijke cultuur.

Dit beeld van ‘Mokum’ is gebaseerd op ander cultureel kapitaal dan het beeld dat tot de verbeelding van de massatoeristen spreekt. Dit beeld maakt deel uit van een ander vertelgenre dat zich tot een ander soort publiek richt. Het Gilde vertegenwoordigt een perspectief op Amsterdam waarin de preoccupatie van de burgerij met folklore, orale tradities en lokale geschiedenis weerspiegeld wordt. De leden van het Gilde ontlenen hun kennis – hun discursieve autoriteit – aan werken van

lokale historici. Velen van hen zijn trots op hun belesenheid en bezoeken lezingen en voordrachten om hun kennis te vergroten. Een van de rondleiders is de trotse eigenaar van wat wel de grootste particuliere verzameling van boeken over Amsterdam is; zijn bibliotheek telt circa 1500 werken. Deze 'trotse oudere Amsterdammers' beperken zich niet tot het citeren uit de geschreven bronnen, ze eigenen zich deze kennis toe en verweven ze met hun biografie. Dankzij het brede scala van bronnen waaraan ze hun expertise ontleen, beheersen ze vaak verschillende verhalen over een 'bezienswaardigheid', waarbij ze in staat zijn een onderscheid te maken tussen de geschreven geschiedenis en de orale traditie. De twee verschillende versies over de 'begijn in de goot' vormen hier een voorbeeld van. Illustratief is ook de wijze waarop de wallen deel uitmaken van het verhaal. Onmiskenbaar speelt sensatielust, voyeurisme en burgerlijke hypocrisie een rol bij het bezoek aan dit wereldwijd beruchte stadsdeel. De rondleiders spelen met de ambivalente gevoelens van hun publiek. Ze dagen uit door de 'condomerie' in de Warmoesstraat binnen te lopen en daar een 'souvenir' te kopen dat ze vervolgens onder hun gasten uitdelen; en ze provoceren door kriskras door de smalle steegjes te lopen waar de peeskamers gevestigd zijn en de confrontatie met de prostituées en hun klanten een haast fysieke dimensie krijgt. Ondertussen maken ze echter gewag van hun betrokkenheid bij 'huiskamerprojecten' voor prostituées, rechtshulp voor meisjes uit de Derde Wereld, reclasseringsprogramma's voor verslaafden, en maken ze hun meewandelend publiek deel van hun zorg om heroïnehoeren van de laatste *shot* te redden, en van de frustraties die ze ervaren omdat slechts tien procent van de verslaafden in deze hulpprogramma's duurzaam afkickt.

Mensen die met het Gilde een stadswandeling gedaan hebben, bevestigen dat zij geen notie hadden van het 'andere' Amsterdam, hoewel ze oorspronkelijk dachten dat ze daar een duidelijk beeld van hadden. Na de wandeling is hun eerder beeld vervangen door een verondersteld authentiek beeld, een 'backstage-view'. Ze realiseren zich echter niet dat het vertelgenre van het Gilde geen 'backstage' toegankelijk maakt voor bezoekers, maar een "backstage" ter plekke creëert en enceneert. Dit vertelgenre – dat in tegenstelling tot de rondvaart een sterk verbaal accent kent, het visuele is daaraan ondergeschikt – roept een complex 'menselijk' beeld van Amsterdam op: enerzijds de burgerlijk-ambachtelijke gilstad uit het verleden, en anderzijds een onder sociale problemen van drugs, prostitutie en armoede gebukt gaande moderne stad. Het vermengt fragmenten van populaire en burgerlijke cultuur met de biografie van gewone mensen. Op deze wijze wordt een fundamenteel lokaal beeld geconstrueerd. Het roemrijke verleden van de stad als wereldcentrum, het exotische en buitengewone vormen slechts de coulissen voor het dagelijkse leven. Ondertussen speelt zich het 'echte' leven af op straat voor de ogen van de wandelaars: Amsterdammers op weg naar hun werk, boodschappen doend, kletsend met de buurvrouw, de hond uitlatend, een biertje drinkend of hasj kopend in de coffeeshop. In het verhaal van het Gilde komen slechts bepaalde aspecten van deze dagelijkse taferelen aan de orde, maar dat zijn wel de meest schrijnende: de hoeren, dronkaards, daklozen en verslaafden.

Zoals de analyse van de twee vertelgenres aangeeft, spiegelen zich de verhalen aan hun tegenhanger. Terwijl tijdens de rondvaart sterk de nadruk ligt op Amster-

dam als ‘remembered empire’, wendt het vertoog van het Gilde zich daarvan af: de roemrijke hoofdstad van een wereldrijk maakt plaats voor een ‘menselijke’ stad. Twee vertelgenres construeren verschillende beelden en identiteiten van een en dezelfde geografische setting. Beide genres berusten op volstrekt uiteenlopende organisatievormen en doelstellingen. Door het expliciet niet-commerciële en kleinschalige karakter vormt het Gilde-initiatief de negatie van het commerciële massatoeristische bedrijf. Juist omdat beide vertelgenres zo weinig met elkaar gemeen hebben, vormen zij elkaars “betekenisvolle ander”.²¹ Het verhaal over ‘Mokum’ komt tot stand in een dialoog met het massatoerisme. Het wil vooral anders zijn, het wil onthullen wat de stem op het bandje lijkt te verzwijgen. Niet – zoals Urry suggereert – de relatie tussen toeristisch genre en het ‘normale’ of ‘alledaagse’ leven verdient nader geanalyseerd te worden, maar het onderlinge verband tussen verschillende vertogen over dezelfde ruimtelijke context. Een structuralistisch perspectief, een analyse in termen van binaire opposities, kan daarbij interessante inzichten opleveren, zoals hier in aanzet getoond is. Hoe meer de toeristische markt en het toeristische aanbod differentieert, des te meer verschillende vertelgenres met elkaar concurreren, waarbij zich de complexe structuur van de lokale cultuur en haar verwevenheid met mondiale krachten openbaart.

5. Besluit

De constructie van Amsterdam als toeristische attractie wordt niet aan het toeval overgelaten. Veeleer worden op basis van de concrete geografische context betekenisvolle beelden en vertelgenres gegenereerd en steeds weer gereproduceerd. Zowel commerciële touroperators als het in beginsel niet-toeristische initiatief van het Amsterdamse Gilde ontwikkelen een eigen culturele stijl waarin de stad gepresenteerd wordt. In beide gevallen gaat het om fundamenteel lokale vertelgenres waarin ‘typische’ objecten en tekens ‘Amsterdam’ als bezienswaardigheid markeren. Echter, beide vertelgenres verschillen in de selectie van de objecten, in het publiek dat ze aanspreken en in de context waarbinnen ze gegenereerd worden. De op het massatoerisme afgestemde rondvaarten kiezen voor een vervoermiddel en een route die in het ‘Venetië van het Noorden’ het meest voor de hand ligt: een boot door de grachten. Het vertoog is hierbij aangepast: een mechanische informatie, kort en bondig, gericht op de voornaamste attractiepunten die vanuit de boot te zien zijn. Het universeel bekende, maar desondanks ‘typisch Amsterdamse’ beeld van een koopmansstad met een roemrijk verleden, een ‘remembered empire’, passeert de revue. Het visuele element is hierbij sterker aanwezig dan het verbale, mede omdat het tempo waarmee de boot zich door de grachten voortbeweegt geen tijd laat voor lange uiteenzettingen. Het Gilde daarentegen construeert de stad in contrast met dit universeel bekende beeld. Zelf connaisseurs van lokale cultuur en historie, richten de rondleiders zich tot een select publiek van liefhebbers van het ‘andere’ Amsterdam. Het is het ‘menselijke’ Amsterdam, een gilstad, waarin de ‘gewone mensen’ de strijd aanbinden met armoede, ziekte, wanorde, verloedering en vervuiling. Het is een sterk geverbaliseerd vertoog dat tot stand komt op het snijvlak van geschiedenis en biografie. ‘Mokum’ is geen gedistantieerde construc-

tie voor het massatoerisme, maar een normatieve visie op het dagelijkse leven in Amsterdam.

Summary

The social construction of Amsterdam.

Tourism and local discourses on urban space

Amsterdam ranges in the top ten of Europe's most touristic cities. Besides masstourism which is concentrated within the ring of canals, there is a great variety of touristic patterns. Along with these patterns go different discourses establishing the image of Amsterdam as a tourist centre. Particular sets of cultural specialists exploit and develop new markets for touristic goods and experiences. These interpreters play a decisive role in the translation of urban space into touristic discourses.

My paper explores the way in which cultural interpreters develop 'bodies of expertise' which define (parts of) the inner city as a tourist attraction. My paper discusses, compares and contrasts two such 'bodies of expertise':

- first the construction of the tourist gaze by commercial touroperators organizing boattrips through the canals;
- second the construction of the tourist gaze by a voluntary association of senior citizens, born and raised in Amsterdam, organizing walks through the inner city.

Both pretend to take tourists on a trip to the 'real', the 'authentic' Amsterdam; both, however, differ in the way they move about in the urban space, in the routes they choose and in the discourses they develop. The boat takes visitors on a trip through ever changing times and places. The discours consists of fragments of mostly 'high' culture from different centuries, which are de-contextualized from tradition and cultural ordering. It presents a body of global knowledge which represents the common sense idea people hold about Amsterdam. The city walk is a construction of the city from the perspective of the everyday life of ordinary people, mixing past and present, the beautiful and the ugly. It is a construction of local identity 'from below' by fragments of popular culture, telling about the world of ordinary people, the poor, the marginal, the lost.

* Voor commentaar op eerdere versies van dit artikel ben ik dank verschuldigd aan Mary Bouquet, Ton Dekker, René van der Duim en de redactie van *Volkkundig Bulletin*. Voor het verstrekken van waardevolle informatie en literatuur gaat mijn dank uit naar Sytze Kingma, Wout van Doornik, directeur van Stichting 'Het Gilde' te Amsterdam, en het P.J. Meertens-Instituut.

** Heidi Dahles (1956) studeerde culturele antropologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, waar zij in 1990 promoveerde op *Mannen in het groen. De wereld van de jacht in Nederland*. Ze is thans als universitair docent verbonden aan de vakgroep Vrijetijdwetenschappen van de Katholieke Universiteit Brabant en werkt aan een monografie over het toerisme in Amsterdam.

1. Mieke de Waal, 'Zweedse stadsantropoloog Ulf Hannerz op sight seeing in Amsterdam. "Wat er in Amsterdam gebeurt, zie je in een stad als New York in het kwadraat"', *NRC Handelsblad*, donderdag 19 december 1991, p. 3.
2. M. de Certeau, *L'invention du quotidien*. I. *Arts de faire* (Paris: Gallimard, 1980) 148.
3. J. Urry, 'Tourism, travel and the modern subject', *Vrijetijd en samenleving* 9 nr. 3/4 (1991) 87-98.
4. R. Robertson, 'Mapping the global condition. Globalization as the central concept', in: M. Featherstone (ed.), *Global culture. Nationalism, globalization and modernity* (London: Sage, 1990) 15-31, spec. 19.
5. Th. Beckers, *Dream worlds. Dutch theme parks in global tourism* (Tilburg: Vakgroep Vrijetijdwetenschappen, 1991; manuscript).
6. S. Britton, 'Tourism, capital, and place: towards a critical geography of tourism', *Society and Space* 9 (1991) 451-478, spec. 468. Vgl. ook: M. Featherstone, 'City cultures and postmodern lifestyle', in: M. Featherstone, *Consumer culture & postmodernism* (London: Sage, 1991) 98-99.
7. R.G. Fox, *Urban anthropology. Cities in their cultural settings* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977) passim.
8. M. Crick, 'Representations of international tourism in the social sciences: sun, sex, sights, savings and servility', *Annual Review of Anthropology* 18 (1989) 307-344, spec. 310.
9. Britton, op.cit., 475.
10. Th. Beckers, 'Toerisme en recreatie in Noord-Brabant. Hoe de wereld groter en toch kleiner werd', *Brabantia* 40 nr. 6 (1991) 20-23.
11. U. Hannerz, *The cultural role of world cities*. Paper for the International Symposium on 'The Age of the City. Human life in the 21st century', Osaka, Japan, March 27-30, 1990.
12. M. Featherstone, *The paradox of culture and the globalization of diversity* (Utrecht: ISOR, 1990) passim.
13. M. de Waal, op.cit., 3.
14. Ch. Koord, *Oude Amsterdamse volksverhalen* (Maasbree: De Lijster, 1981) 137-138.
15. Dit citaat is ontleend aan een intern beleidsstuk van de Stichting 'Het Gilde', geschreven door Wout van Doornik.
16. J. Urry, op.cit., 91-92.
17. R. Darnton, *The great cat massacre and other episodes in French cultural history* (New York: Vintage Books, 1985) 15.
18. J. Urry, *The tourist gaze. Leisure and travel in contemporary societies* (London: Sage, 1990) 2.
19. J. Urry, op.cit., 11.
20. D. MacCannell, 'Staged authenticity: arrangements of social space in tourist settings', *American Sociological Review* 79 (1973) 589-603.
21. Dit begrip is ontleend aan A.P. Cohen, *The symbolic construction of community* (London / New York: Tavistock, 1985) 115.